

กายกับจิตในพระอภิธรรมและเดส์การ์ตส์ Body and Mind in Abhidhamma and Descartes

ธนกร ชูสุขเสริม
Thanakorn Choosukhserm

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) กายและจิตในพระอภิธรรม และทรรศนะของเดส์การ์ตส์ และ 2) ความเหมือนกันและแตกต่างกันของกายและจิตใน 2 ทรรศนะ จากการศึกษพบว่า กายและจิตในพระอภิธรรมและในทรรศนะของเดส์การ์ตส์ มีทั้งลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกัน กายและจิตมีลักษณะที่เหมือนกันคือแต่ละอย่างทำหน้าที่แยกจากกัน แต่อิงอาศัยกันและกัน แยกขาดออกจากกันไม่ได้ กายคือวัตถุหรือรูปที่สามารถมองเห็นได้ จับต้องได้ เป็นสิ่งที่กินเนื้อที่ ส่วนจิตของทั้ง 2 ทรรศนะมีลักษณะที่เหมือนกันคือ มีสภาพเป็นนามธรรม จับต้องไม่ได้ สามารถทำงานอิสระจากกายได้ ส่วนลักษณะที่แตกต่างกันของกายและจิตในพระอภิธรรมและทรรศนะของเดส์การ์ตส์ ก็คือ กายในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาจากกรรม มีธาตุ 4 เป็นส่วนประกอบ ส่วนกายในทรรศนะของเดส์การ์ตส์เกิดขึ้นมาจากสารหรือสสารที่มีอยู่ เป็นอยู่ หรือดำรงอยู่ด้วยตัวของมันเอง ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น ได้แก่ ร่างกายของมนุษย์นั่นเอง เป็นสิ่งที่กินเนื้อที่ แต่ไม่มีความรู้สึกนึกคิด ส่วนลักษณะแตกต่างของจิตในพระอภิธรรมและทรรศนะของเดส์การ์ตส์ ก็คือ จิตในคัมภีร์นี้หมายถึงตัวรู้อารมณ์ อารมณ์คือสิ่งที่จิตเข้ารับรู้ จิตมีความอิสระด้วยตัวของมันเอง มีลักษณะเกิดดับอยู่ทุกขณะ ส่วนจิตในทรรศนะของเดส์การ์ตส์ หมายถึง สิ่งที่คิดได้ หรือตัวความคิด มีสภาพคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง แต่ทำหน้าที่ของมันเป็นไปตามอำนาจของพระเจ้า จิตต้องคิดอยู่เสมอ และจะต้องมีสิ่งที่คิดอยู่ด้วย นั่นก็คือ ความคิด (idea) ทุกความคิดทำให้เกิดฉันทันขึ้นมาตามคากล่าวที่ว่า “ฉันทคิด เพราะฉันทนั้น ฉันทมีอยู่” (I think therefore, I am)

คำสำคัญ: กาย, จิต, พระอภิธรรม, เดส์การ์ตส์

Abstract

The objectives of this article was to study: 1) body and mind in Abhidhamma and Descartes viewpoint and 2) similarity and difference of body and mind of both viewpoints. From this study, it was found that body and mind in Abhidhamma and Descartes viewpoint had both similar and different characteristics. The similarity of both body and mind was each one separated their functions but depended on each other, could not definitely separate it from each other. The body is the material or Rupa can be seen, touched experienced and the extended thing. But the mind of both viewpoints has similarity: it is norm or abstract, untouchable and can work independently from the body. But the different characteristics of the body and mind in Abhidhamma and Descartes are: the body in Abhidhamma is from Kamma comprising of the 4 elements, but the body in Descartes' viewpoint is from the substance or being itself, does not depend on other thing that is the human being's body. It is extended

thing but does not have thinking. The different characteristics of mind in Abhidhamma and Descartes's viewpoint are: the mind in this text is the object-knowing, object is the known thing by mind, has its independence, does temporarily happen and decay but the mind in Descartes's viewpoint means the thinking thing or thought. It has stable being, unchangeable, but functions itself by the power of God. Mind always has to think and has also the thinking thing that is the idea. Every idea causes to make me happen as his speech "I think therefore, I am."

Keywords: Body, Mind, Abhidhamma, Descartes

บทนำ

กายและจิตหรือรูปกับนาม เป็นสาระสำคัญอย่างหนึ่งในคัมภีร์พระอภิธรรมของ พระพุทธศาสนา เป็นสภาวะธรรมชาติที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยของมันเอง ผู้ศึกษาเมื่อเข้าใจให้ชัดเจนเรื่องนี้แล้ว ก็จะสามารถนำผู้ปฏิบัติให้ดำรงชีพอยู่อย่างมีความสุขในปัจจุบัน และนำไปสู่บรรลุปเป้าหมายสูงสุดคือสัจนิรันดร์ได้ตามหลักการในพระพุทธศาสนา ในทางกลับกัน ถ้าชาวพุทธศึกษาเรื่องนี้ไม่เข้าใจ ไม่ชัดเจนแล้ว อาจจะทำให้เข้าใจผิด หรือนำไปสู่การแตกแยกทางความคิด แยกเป็นนิกายใหม่ขึ้นมา หรือมีการตีความหมายเรื่องนี้สอดคล้องกับความคิดของตนเองหรือศาสนาอื่นก็เป็นได้ หลักคำสอนในพระพุทธศาสนามีเป็นจำนวนมากที่พระพุทธเจ้าได้ประกาศออกมาให้คนทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติตาม ในบรรดาหลักคำสอนเหล่านั้น หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นไปที่การสอนมนุษย์ทั้งหลาย เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ประเสริฐกว่าบรรดาสัตว์ทั้งหลาย จึงสามารถพัฒนาตนเองได้ ตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์ทั้งหลายประกอบด้วยกายกับจิต และกายกับจิตนี้เองถือว่าเป็นปัจจัยหลักของการพัฒนาตนเองตามศักยภาพของแต่ละคน ดังนั้น การทำความเข้าใจเรื่องกายกับจิตได้อย่างชัดเจน ก็จะเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาตนเองให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของศาสนาได้ ในขณะเดียวกัน หลักคำสอนเรื่องกายและจิตนี้ ไม่ได้กล่าวถึงเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น นักปราชญ์สมัยใหม่ที่เป็นชาวตะวันตกหลายคน ก็กล่าวถึงเรื่องกายกับจิตเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะนักปรัชญาที่ชื่อว่าเดส์การ์ตส์ เขาได้ศึกษาและมีทรรศนะเกี่ยวกับเรื่องกายและจิตที่ค่อนข้างชัดเจน กลายเป็นประเด็นถกเถียงกันทางปรัชญาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ทรรศนะเรื่องกายและจิตของเดส์การ์ตส์ มีทั้งลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกันกับเรื่องกายและจิตในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น จึงเป็นประเด็นที่ผู้เขียนอยากศึกษาเพื่อให้ทราบว่า ทรรศนะเรื่องกายและจิตของพระพุทธศาสนาและของเดส์การ์ตส์ มีลักษณะเหมือนกันหรือแตกต่างกันในด้านใดบ้าง

ความหมายของกายและจิตในพระอภิธรรม

กายหรือรูป หมายถึง องค์ประกอบฝ่ายวัตถุ หรือสสารและพลังงาน (พระธรรมปิฎก 2538 : 189) ซึ่งกายหรือรูปนี้ เป็นธรรมชาติที่แตกดับหรือเสื่อมสลายไป หรือธรรมชาติที่แตกดับไปด้วยอำนาจความความร้อนและความเย็น ในพระพุทธศาสนาถือว่าร่างกายของมนุษย์ ประกอบขึ้นมาจากรูป 28 ชนิด ซึ่งแบ่งออกเป็นมหาภูตรูป 4 อย่าง ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอุปาทายรูป 24 อย่าง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้น กายตามทรรศนะของพระพุทธศาสนาถือว่า เป็นสิ่งธรรมชาติที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และ

ดับไป ตามเหตุปัจจัยของมันเอง

กายหรือร่างกาย หมายถึง ตัวตน, มักใช้คู่กับคำว่า ร่าง เป็น ร่างกาย หรือ กาย เมื่อใช้เต็มส่วนท้ายของคำสมาส หมายถึง หมู่ หรือ พวก (ราชบัณฑิตยสถาน 2542 : 115)

เพราะฉะนั้น กายหรือรูป ตามทฤษฎีทางพระพุทธศาสนาและคนส่วนใหญ่เข้าใจ ก็คือ ตัวตน หรือ วัตถุ สสารและพลังงาน เป็นสิ่งที่มองเห็นและจับต้องได้ แต่ตามทฤษฎีของพระอภิธรรม หมายถึง ร่างกายของคนเราที่มีการเสื่อมสลายไปตามธรรมชาตินั่นเอง

จิต หมายถึง ในทฤษฎีของพระอภิธรรม หมายถึง ธรรมชาติที่คิดอารมณ์ (พระราชมุนี 2527 : 411) ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ อารมณ์ หมายถึง สิ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิต หรือสิ่งที่ถูกจิตรับรู้ อีกอย่างหนึ่งคำว่า จิต หมายถึง ใจ สิ่งที่ทำหน้าที่รู้ คิดและนึก (ราชบัณฑิตยสถาน 2542 : 312)

จิต หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รับรู้กลิ่น รับรู้รส รู้สัมผัสผัสทางกาย และรู้สึกนึกคิดทางใจ จิตเป็นธรรมชาติที่เราไม่สามารถมองเห็น ไม่สามารถสัมผัสด้วยกายได้ ไม่มีรูปร่างแต่ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปอย่างรวดเร็ว การเกิดขึ้นและดับไปของจิตนั้น ต้องพึ่งพาอาศัยเหตุปัจจัยต่าง ๆ เหตุปัจจัยเหล่านี้เองทำให้จิตเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามกฎธรรมชาติ เพราะฉะนั้น จิตที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งจึงเรียกว่า ขณะ หรือขณะของจิต (พุทธรักษ์ ปราบนอก 2555 : 20-21)

ดังนั้น จิตตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมชาติที่คิดหรือรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จิตมีสภาพเป็นนามธรรม จับต้องไม่ได้ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปทุกขณะ

ความหมายของกายและจิตในปรัชญาของเดส์การ์ตส์

กายหรือร่างกาย หมายถึง โครงสร้างด้านร่างกายของมนุษย์ หรือของสัตว์ทั้งหมด (Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2005 : 153)

จิต หมายถึง สิ่งใดสิ่งหนึ่งในร่างกายของมนุษย์ และเป็นตัวที่ทำให้มนุษย์รู้อะไรหลายได้ คิดได้เอง รู้สึกสัมผัสได้เอง จิตนี้มี 2 ชนิด คือ จิตสำนึก และไร้สำนึก (เรื่องเดียวกัน, 2005 : 933)

ส่วนเดส์การ์ตส์ ได้นิยามเรื่องกายและจิตไว้อย่างชัดเจนก็คือ สสาร ซึ่งหมายถึง สิ่งที่มีอยู่ ดำรงอยู่ด้วยตัวของมันเอง ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น และไม่ต้องอาศัยกันและกัน เรารู้จักกายโดยไม่ต้องอาศัยจิต และเรารู้จักจิตโดยไม่ต้องอาศัยกาย กายก็คือร่างกายของมนุษย์ เป็นสิ่งที่กินเนื้อที่ (Extended thing) เป็นวัตถุทางกายภาพซึ่งอธิบายได้ด้วยกฎทางกายภาพ (ฟิสิกส์) ร่างกายเป็นเครื่องจักรกินพื้นที่ที่พระเจ้าสร้างขึ้นมา หรือหล่อหลอมขึ้นมา ซึ่งเปรียบเทียบกับเครื่องจักรกลที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นส่วนที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิด (งานคหองประเสริฐ 2534 : 39-40) ส่วนจิตตามทฤษฎีของเดส์การ์ตส์ หมายถึง สิ่งที่เกิดได้ และสิ่งที่คิดก็คือฉัน (I) นั่นคือเป็นสหัตถญาณ เพราะการรู้ว่า สิ่งที่เกิด คือ จิต มันมีอยู่โดยตัวของมันเองและก็รู้ได้เฉพาะตน (พระมหาธีรวัฒน์ ธีรวิวัฒน์เมธี 2544 : 13)

ดังนั้น กายหรือร่างกายตามทฤษฎีของเดส์การ์ตส์ หมายถึง สสาร หรือ สสารที่มีอยู่ เป็น อยู่ หรือดำรงอยู่ด้วยตัวของมันเอง ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น ได้แก่ ร่างกายของมนุษย์นั่นเอง เป็นสิ่งที่กินเนื้อที่ แต่ไม่มีความรู้สึกนึกคิด ส่วนจิต หมายถึง สิ่งที่เกิด เป็นอยู่ด้วยตัวของมันเอง เป็นสิ่งที่อิสระจากร่างกายและก็อาศัยร่างกายอยู่

พรรณนาเรื่องกายในพระอภิธรรม

กาย หรือร่างกายในพระพุทธศาสนานิยมเรียกกันว่ารูปตามศัพท์ภาษาบาลี คำว่า ร่างกาย หรือ รูป นี้ ตามพรรณนาของพระอภิธรรม หมายถึง ธรรมชาติที่แตกดับหรือเสื่อมสลายไป หรือ ธรรมชาติที่แตกสลายไป ด้วยอำนาจของความร้อนและความเย็น ตามคำวิเคราะห์ว่า รูปปติติ รูปปี สัตถุนหาทิวโรธปัจเจยหิ วิการรมาปชชติ อาปาทยิตติ วา อตุโธ แปลว่า ธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลง หรือ สลายไป คือ ถึงความวิการด้วยปัจจัยที่ตรงกันข้ามมี เย็น ร้อน เป็นต้น (จันง คันธิก 2551 : 149)

ร่างกายหรือรูปในพระพุทธศาสนานั้น มีทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต แต่ในที่นี้หมายถึง ตัวตน มีชีวิตที่คนเราจับต้องได้ ดำรงชีพอยู่ด้วยอาหาร พระพุทธศาสนาได้แบ่งรูปออกเป็นหลายประเภท ตามกระบวนการของธรรมชาติที่มันเกี่ยวข้อง มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง มีลักษณะเฉพาะของมันเอง 4 อย่าง คือ

- 1) รูปเป็นธรรมชาติที่ต้องแปรปรวนแตกดับไป
- 2) รูปแยกออกจากจิตได้
- 3) รูปเป็นอภัยกตธรรม คือ ไม่ใช่ธรรมชาติที่เป็นกุศลหรืออกุศล
- 4) รูปมีวิญญานเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ร่างกายของคนและสัตว์นั้น เมื่อนับโดยแยกออกเป็นรูปแล้ว มี 28 รูป โดยแบ่งออกเป็นประเภทสำคัญ 2 อย่าง คือ (1) มหาภูตรูป 4 กับอุปาทายรูป 24 และ (2) นิปผันนรูป 18 กับ อนิปผันนรูป 10 ซึ่งแบ่งเป็น 2 กลุ่มหลัก ๆ คือ

กลุ่มที่ 1 นิปผันนรูป

นิปผันนรูป คือ รูปที่มีสภาวะของตนเอง เป็นอยู่ด้วยตัวของมันเอง เป็นใหญ่ด้วยตัวของมันเอง แต่รูปชนิดนี้ก็ตามดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มีกฎธรรมชาติควบคุมอยู่ ไม่มีสิ่งใดหนีกฎเกณฑ์นี้ได้ กฎธรรมชาตินี้เรียกว่า สามัญญลักษณะ 3 อย่าง คือ ความไม่เที่ยงแท้ มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (อนิจจัง) ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขัง) และบังคับบัญชาไม่ได้ ไม่มีสาระหรือไม่มีแก่นสารที่แท้จริง (อนัตตา) มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1. มหาภูตรูป 4

มหาภูตรูปได้แก่ รูปใหญ่ หรือรูปที่ปรากฏชัด รูปที่ใหญ่หรือปรากฏชัดนี้ ต้องอาศัยองค์ประกอบหลายอย่าง จึงจะสามารถทำให้รูปดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกกันว่า มหาภูตรูป หรือรูปใหญ่ ด้วยสาเหตุ 5 อย่าง คือ 1) เพราะมีภาวะปรากฏชัดมาก 2) เพราะมีการหลอกลวงมาก 3) เพราะต้องบริหารมาก 4) เพราะมีการผันแปรกลับกลอกมาก และ 5) เพราะมีภาวะเป็นของใหญ่มาก (มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลั 2512 : 280-281) มหาภูตรูปนี้ มีอยู่ในร่างกายของทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เรียกว่า ธาตุ มีอยู่ 4 อย่าง คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม เป็นต้น ธาตุซึ่งเป็นใหญ่แห่งรูปทั้งหลาย รูปอื่น ๆ อีก 24 รูป นั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยมหาภูตรูปทั้ง 4

มหาภูตรูปทั้ง 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และ ธาตุลม บางธาตุก็เข้ากันได้คือเป็นมิตรกัน บางธาตุก็เข้ากันไม่ได้ไม่เกื้อกูลกัน คือ เป็นศัตรูซึ่งกันและกัน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ธาตุดิน กับ ธาตุน้ำ เป็นมิตรต่อกัน เพราะธาตุทั้งสองเป็นธาตุที่มีน้ำหนักเหมือนกัน เข้ากันได้ไม่ขัดแย้งกัน เพราะน้ำจะช่วยประสานให้ดินเกาะติดกัน เช่น ในการสร้างบ้าน น้ำจะเป็นตัวประสานทำให้หิน ทราวยปูนซึ่งเป็นธาตุดินเกาะติดกันสร้างเป็นบ้านเรือนขึ้นมาได้ แม้แต่พืชที่ปลูกบนดินก็ต้องอาศัยน้ำเกื้อกูล ทำให้เจริญงอกงามขึ้นมา

ธาตุไฟ กับ ธาตุลม เป็นมิตรต่อกัน เพราะธาตุทั้งสองเป็นธาตุที่เบาเหมือนกัน เข้ากันได้ไม่ขัดแย้งกัน เช่น ในการก่อไฟถ่านเพื่อหุงข้าว ก็ต้องใช้พัดโบกลมช่วยให้ถ่านติดเร็ว เวลาไฟไหม้ลมจะทำให้ไฟลุกลขยายไปด้วยความรวดเร็ว

ธาตุที่เป็นศัตรูกัน คือ ดิน กับ ไฟ และ น้ำ กับ ลม เพราะเป็นธาตุที่มีความหนักเบาต่างกันจึงขัดแย้งกัน นอกจากนี้ แม้ในธาตุเดียวกันก็เป็นศัตรูซึ่งกันและกันด้วย เพราะในธาตุเดียวกันนั้นมี 2 ลักษณะ กล่าวคือ ธาตุดินมีลักษณะแข็ง หรือ อ่อน ความแข็งทำลายความอ่อน และความอ่อนก็ทำลายความแข็งเช่นเดียวกัน ธาตุน้ำมีลักษณะไหล หรือ เกาะกุมความไหล เป็นตัวทำลายการเกาะกุม ธาตุไฟมีลักษณะร้อน หรือ เย็น ความร้อนและความเย็น ก็ทำลายกัน ธาตุลมมีลักษณะไหว หรือ เกร็งตึงซึ่งเป็นภาวะที่ทำลายกันและกัน

ธาตุทั้ง 4 นี้ จะอยู่รวมกันเสมอไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ แม้ในตัวธาตุทั้ง 4 ก็ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีคำอธิบายตามลำดับ ดังต่อไปนี้

(1) ปฐวีธาตุ หรือ ธาตุดิน เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะ แข็ง หรือ อ่อน ถ้ามีธาตุดินอยู่มากก็จะแข็งมาก เช่น เหล็ก หิน ถ้ามีธาตุดินอยู่น้อยก็จะอ่อน เช่น ยาง ฟองน้ำ เป็นต้น แบ่งเป็นประเภทย่อยอีก 4 อย่าง คือ

1) ปรมัตถปฐวี หรือลักษณปฐวี คือ ลักษณะที่แท้จริงของธาตุดิน ได้แก่ ความแข็งหรืออ่อนของสิ่งต่าง ๆ ที่สามารถสัมผัส ถูกต้องได้ด้วยกาย

2) สมมติปฐวี หรือปกติปฐวี คือ ดินที่สมมุติขึ้นเรียก ได้แก่ ดินทั่ว ๆ ไปที่เราเรียกกันอยู่ในโลก เช่น แผ่นดิน พื้นดิน ดินเหนียว เป็นต้น

3) สัมผัสการปฐวี คือ ดินที่มีอยู่ในร่างกาย ได้แก่ สิ่งที่มีลักษณะแข็งภายในร่างกายของคน และสัตว์ทั้งหลาย เช่น ฝ่ามือ ฝ่าเท้า ฟัน หนังเนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้ามตับ หัวใจ ปอด ฝังกษิต เป็นต้น

4) กสินปฐวี คือ ดินที่นำมาทำเป็นแผ่นวงกลมเท่าฝ่าบาตร เพื่อนำมาเผงดูเพื่อทำให้เกิดสมาธิ

(2) อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะไหล เอื้ออาบ แบ่งเป็นประเภทย่อย 4 อย่าง คือ

1) ปรมัตถอาโป หรือ ลักษณาอาโป คือ ลักษณะที่แท้จริงของธาตุน้ำ ได้แก่ การไหลไป หรือการเกาะกุมของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งไม่สามารถรู้ได้โดยการเห็นด้วยตา หรือสัมผัสด้วยกาย แต่จะรู้ได้ด้วยใจเท่านั้น

2) สมมติอาโป หรือ ปกติอาโป คือ น้ำที่สมมุติขึ้นเรียกกันทั่วไป เช่น น้ำดื่ม น้ำในแม่น้ำ น้ำทะเล น้ำหวาน น้ำส้ม เป็นต้น

3) สัมผัสการอาโป คือ น้ำที่มีอยู่ในร่างกาย ได้แก่ ส่วนที่เป็นของเหลวภายในร่างกายของคนและสัตว์ เช่น ดี เลือด เสมหะ หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลวมน้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำปัสสาวะ เป็นต้น

4) กสินอาโป คือ น้ำที่นำมาใส่ในขัน หรือบ่อ แล้วเผงดูเพื่อให้เกิดสมาธิ

(3) เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะร้อน เย็น แบ่งออกเป็นประเภทย่อย 4 อย่าง คือ

1) ปรมัตถเตโช หรือลักษณเตโช คือ ลักษณะที่แท้จริงของธาตุไฟ ได้แก่ ความร้อนหรือเย็นที่มากระทบกาย สิ่งต่าง ๆ จะสุกหอม ละเอียดย นุ่มนวลได้ ก็เพราะเตโชธาตุทำให้สุกหรือนุ่มนวล

2) สมมติเตโช หรือปกติเตโช คือ ไฟที่สมมติขึ้นเรียกกันทั่วไป เช่น ไฟฟ้า ไฟถ่าน ไฟแก๊สหุงต้ม เป็นต้น
3) สัมผัสการเตโช คือ ไฟที่มีอยู่ในร่างกาย ได้แก่ ไฟที่มีอยู่ในคนและสัตว์ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ ในการทำให้ร่างกายอบอุ่น ทำให้ร่างกายแก่ชรา ทำให้เป็นไข้ รวมทั้งไฟธาตุที่อยู่อาศัยอาหาร

4) กลืนเตโช คือ ไฟที่สร้างขึ้นเพื่อใช้เฟ่ง ทำให้เกิดสมาธิ

(4) วาโยธาตุ คือ ธาตุลม เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะไหว ดิ่ง เครื่องดิ่ง แบ่งเป็นประเภทย่อย 4 อย่าง คือ

1) ปริมาตรวาโย หรือลักษณะวาโย คือ ลักษณะที่แท้จริงของธาตุลม ได้แก่ ความไหว หรือความเครื่องดิ่ง เช่น การไหวของใบไม้ การไหวร่างกาย การกระพริบตา การดิ่งของลมในยางรถยนต์ หรือลมในท้องที่จะทำให้ท้องดิ่งจุกเสียด เป็นต้น

2) สมมติวาโย หรือปกติ คือ ลมที่สมมติขึ้นเรียกกันทั่วไป เช่น ลมบก ลมทะเล ลมพายุ ลมที่พัดไปมาตามปกติ เป็นต้น

3) สัมผัสการวาโย คือ ลมที่มีอยู่ในร่างกาย ได้แก่ ลมต่างๆ ที่พัดอยู่ภายในร่างกาย คือ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน เช่น การหายใจ ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ เช่น การผายลม ลมที่อยู่ในช่องท้อง ทำให้ปวด เสียดท้อง ลมที่พัดอยู่ทั่วร่างกายทำให้ไหวกายไปมาได้ และลมหายใจเข้า-ออก

4) กลืนวาโย หรือ อารัมณวาโย คือ ลมที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเพ่งกลืน เพื่อให้เกิดสมาธิ โดยการกำหนดเพ่งเอาธาตุลมที่ทำให้เกิดการไหวของใบไม้ ยอดหญ้า เป็นต้น

2. ปสาทรูป 5

คำว่า “ปสาท” แปลว่า ความใส ดังนั้น ปสาทรูป จึงหมายถึง รูปที่มีความใส มีความสามารถในการรับอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสได้ คล้ายกระจกเงาที่สามารถรับภาพต่าง ๆ ภายนอกได้ มี 5 ประเภท

3. วิสยรูป หรือ โคจรรูป 4

วิสยรูป หรือ โคจรรูป หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบทางปสาทรูปทั้ง 5 เช่น ภาพหรือสีที่มากระทบทางตา เสียงที่มากระทบทางหู เป็นต้น วิสยรูปและโคจรรูปจัดเป็นอารมณ์ที่ทำให้จิตและเจตสิกเกิดขึ้นมารับรู้นั้น ๆ

ส่วนที่เรียกว่า โคจรรูป เพราะ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทั้ง 4 เป็นที่โคจร หรือ ท่องเที่ยวไปของจิตและเจตสิก เหมือนกับโคที่ขอบท่องเที่ยวไปกินหญ้าในที่ 4 แห่ง

4. ภาวรูป 2

ภาวรูป หมายถึง สิ่งที่แสดงความเป็นหญิงหรือชาย มี 2 ประเภท คือ อิตถิภาวรูป คือ รูปที่แสดงความเป็นเพศหญิง และบุริสภาวรูป คือ รูปที่แสดงความเป็นเพศชาย รูปทั้ง 2 เป็นรูปที่ละเอียด เกิดจากกรรม เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นครั้งแรกในชีวิต มีอยู่แผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย เป็นสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยใจเท่านั้น ไม่สามารถเห็นได้ด้วยตา เพราะตาเห็นได้เฉพาะสีเท่านั้น ไม่สามารถเห็นเห็นรูปที่ละเอียดได้

5. ทหรูป 1

ทหรูป ได้แก่ หัวใจของสิ่งมีชีวิต เป็นที่ตั้งของจิตและเจตสิกของสิ่งมีชีวิต ทหรูปนี้ เกิดมาจากกรรม ตั้งอยู่ในช่องเนื้อหัวใจ มีลักษณะเป็นบ่อ มีโลหิตเป็นน้ำเลี้ยงหัวใจอยู่ประมาณ 1 ซองมือ มีขนาดเท่าเมล็ดบุนนาค เป็นสถานที่เกิดของการตัวรู้ (มโนธาตุ) และการรับรู้ที่ใจ

6. ชีวิตรูป 1

คำว่า ชีวิต มี 2 อย่าง คือ รูปชีวิต และ นามชีวิต รูปชีวิต ได้แก่ ชีวิตรูปนี้เอง ส่วนนามชีวิต ได้แก่ ชีวิตินทรีย์เจตสิก ชีวิตรูป ได้แก่ สิ่งที่ทำให้สิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์มีชีวิตอยู่ได้ ไม่ตาย เป็นสิ่งที่เกิดมาจากกรรม เป็นสิ่งที่ทำให้คนและสัตว์มีชีวิตอยู่ได้เพื่อสร้างกรรม คือ บุญ บาปกันต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด

7. อาหารรูป 1

อาหารรูป คือ สารอาหารหรือเรียกว่า โอลา ที่บำรุงเลี้ยงส่วนต่างๆ ของร่างกาย ทำให้เจริญเติบโต ซึ่งเกิดจากอาหารที่รับประทานเข้าไปประจำวันนี้เอง เพราะเมื่อเรารับประทานแล้ว ก็จะเกิดกระบวนการย่อยด้วยไพธาตุที่เรียกว่า ปาจากเตโชธาตุ นำไป ส่วนอาหารที่รับประทานเป็นคำ ๆ ที่ยังไม่ย่อยเป็นโอลา ชื่อว่า กพพีการาหาร

รูปทั้ง 18 ประเภทเหล่านี้ มีที่ตั้งแตกต่างกัน รูปที่อยู่กระจายทั่วร่างกาย นั้นมี 12 รูป คือ มหาภูตรูป 4 กายปสาทรูป 1 วัณณรูป 1 คันธรูป 1 รสรูป 1 ภาวรูป 2 ชีวิตรูป 1 อาหารรูป 1

ส่วนรูปที่เกิดเฉพาะที่มี 6 ประเภท คือ จักขุปสาทรูป (ปสาทตา) โสตปสาทรูป (ปสาทหู) ฆานปสาทรูป (ปสาทจมูก) ชิวหาปสาทรูป (ปสาทลิ้น) สัทรูป (เสียง) และหทยรูป (หัวใจ)

กลุ่มที่ 2 อนิปันนรูป

อนิปันนรูป เป็นรูปที่ไม่ใช่รูปแท้ เพราะเป็นรูปที่ไม่มีสภาวะประจำตัวโดยเฉพาะ ไม่มีสามัญลักษณ์ทั้ง 3 ประจำอยู่ คือ ความไม่เที่ยงแท้ (อนิจจัง) ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขัง) และบังคับบัญชาไม่ได้ (อนัตตา) ไม่มีการแตกดับสลายไป ด้วยความเย็นหรือความร้อน เหมือนนิปันนรูปดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

อนิปันนรูปต้องอิงอาศัยนิปันนรูป จึงจะเกิดขึ้นได้ ถ้าไม่มีนิปันนรูปแล้ว อนิปันนรูปก็เกิดขึ้นไม่ได้ เช่น ปริจเฉทรูป คือ ช่องว่าง ตัวอย่างเช่น นิ้วมือ หรือนิ้วเท้า ถ้านิ้วมือหรือนิ้วเท้าติดเป็นแผ่นเดียวกัน เราก็นับไม่ได้ว่านิ้วมือนิ้วเท้ามี 5 นิ้ว หรือนิ้วเท้ามี 5 นิ้ว ช่องว่างจึงจัดเป็นรูป ๆ หนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่คั่นไม่ให้สิ่งทั้งหลายติดกันเท่านั้น ทำให้นับเป็นจำนวนได้ ดังนั้น ช่องว่าง จึงไม่จัดเป็นรูปที่แท้จริง อนิปันนรูปทั้งหมดจึงไม่สามารถที่จะนับเป็นจำนวนอย่างนิปันนรูปดังกล่าวมาแล้วได้

อนิปันนรูป จัดเป็นรูป 4 หมวด (จันง คันธิก 2551 : 155-156) คือ ปริจเฉทรูป วิญญูติรูป วิการรูป ลักษณะรูป รูปทั้ง 4 หมวดนี้ยังอาจเรียกได้ว่าอรูปรูป ได้อีก เพราะรูปเหล่านี้ไม่ปรากฏรูปเป็นลักษณะเลย เราจะรู้รูปเหล่านี้ได้ต้องอาศัยรูปที่ปรากฏรูปเป็นลักษณะ ความแตกดับของรูปเหล่านี้แม้จะไม่ปรากฏโดยลำพังตนเอง ก็ปรากฏตามรูปที่มีรูปเป็นลักษณะ เพราะอาศัยรูปที่มีรูปเป็นลักษณะเป็นไป ส่วนการที่เรียกอนิปันนรูปเหล่านี้ว่า “อรูป” ก็ได้หมายความว่า เป็นรูปที่ไม่มีรูป คือ รูปที่ไม่ปรากฏความแตกดับโดยชัดเจน แต่ปรากฏความแตกดับไปตามรูปที่ปรากฏรูปเป็นลักษณะโดยชัดเจน

ทรรศนะเรื่องจิตในพระพุทธศาสนา

ตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทได้พูดถึงเรื่องจิตไว้อย่างชัดเจน แต่จิตก็ไม่สามารถทำงานหรือดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ถ้าหากไม่มีร่างกาย เพราะฉะนั้น ร่างกายจึงเป็นสิ่งมีชีวิต และเป็นที่อยู่อาศัยของจิต แต่สิ่งมีชีวิตตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเป็นอยู่ของร่างกาย จิตและเจตสิก (สิ่งที่

ปรุงแต่งจิตหรือคุณสมบัติของจิต) มีกรรมเป็นสิ่งนำมาเกิด ตามรักษาให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ และทำสิ่งต่างๆ โดยมีจิตและเจตสิกเป็นผู้กำกับ ดังนั้น สิ่งมีชีวิตจึงหมายถึงเฉพาะมนุษย์และสัตว์เท่านั้น ไม่รวมเอาพืชเพราะไม่ได้เกิดมาจากกรรม ไม่มีจิตและเจตสิกในการรับรู้ คิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างจากพรรณสัตว์ทั่วไป ที่ให้คำจำกัดความของสิ่งมีชีวิตว่า หมายถึง สิ่งที่เจริญเติบโตได้ กินอาหารได้ เคลื่อนไหวได้ และสืบพันธุ์ได้ ซึ่งหมายเอามนุษย์ สัตว์ และพืช

สิ่งมีชีวิตมีส่วนประกอบ 3 ส่วน ได้แก่ 1) ร่างกายนั้น เรียกว่า รูปหรือรูปธรรม เป็นสิ่งที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิด 2) จิต และ 3) เจตสิก เรียกว่า นามหรือนามธรรม เป็นสิ่งที่รับรู้และสามารถนึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ ได้ สิ่งมีชีวิตในโลกล้วนประกอบด้วยธรรมชาติ 3 อย่างนี้เท่านั้น ไม่มีสิ่งใดที่เป็นตัวเราของเรา เพราะสิ่งมีชีวิตล้วนประกอบด้วยส่วนที่เป็นรูปและนามที่เกิดขึ้น และดับไปอย่างรวดเร็วเหมือนกันทั้งสิ้น จิตเป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย (พระสาสนโสภณ, 2553 : 25) มีสภาพดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามนยาก มักเป็นไปตามอารมณ์ที่ตนปรารถนา เกิดเร็ว ดับเร็ว เทียบไปไกล และเทียบไปหนึ่งเดียว แต่เป็นธรรมชาติที่ฝึกได้ ธรรมชาติของจิตคือการรับรู้อารมณ์อยู่ตลอดเวลา

ความหมายและธรรมชาติของจิต

จิต ได้แก่ ธรรมชาติที่คิดอารมณ์ ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ (มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย 2512 : 10-11) เป็นธรรมชาติที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รับรู้กลิ่น รับรู้รส รู้สึกรู้สีกต่อการสัมผัสถูกต้องทางกาย และรู้สึกนึกคิดทางใจ จิตเป็นธรรมชาติที่เราไม่สามารถมองเห็น ไม่สามารถสัมผัสด้วยกายได้ ไม่มีรูปร่าง แต่ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว โดยจิตจะเกิดดับอย่างรวดเร็วมาก ช่วงเวลาสั้นนิ้วมือเดียว จะมีการเกิดและดับของจิตถึงหนึ่งล้านล้านครั้ง หรือเรียกตามภาษาบาลีว่า แสนโกฏิขณะ จิตที่คิดอารมณ์นี้ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. อุหนนจินตา ได้แก่ วิตก
2. วิขานนจินตา ได้แก่ จิต
3. ปชานนจินตา ได้แก่ ปัญญา

จิตนอกจากมีความหมายว่า คิดอารมณ์ รู้แจ้งอารมณ์แล้ว ก็ยังมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง คือ “วิจิตร” (จางาน คันนิก 2551 : 30-32) เพราะเหตุผลดังนี้ คือ 1) เพราะจิตสร้างสิ่งวิจิตรได้ หรือทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้วิจิตรได้ เช่น สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น 2) เพราะจิตเป็นธรรมชาติวิจิตรซับซ้อน เช่น แต่ละคนมีความคิดซับซ้อน บางครั้งคิดถึงสิ่งดี ๆ แต่ก็มีความคิดแทรกขึ้นมาทันใด เป็นต้น 3) เพราะจิตถูกกรรมกิเลสสังขมไว้ เช่น ใจของแต่ละคนสะสมกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง มีกิเลสความเศร้าหมองซึมซับอยู่มาก เหมือนบ่อน้ำคร่ำเป็นที่รวมของน้ำโสโครกหลายชนิด และความโสโครกก็มีหลายชนิดเช่น กัน เป็นต้น 4) เพราะจิตรักษาไว้ซึ่งวิบากอันวิจิตร เช่น ผลของกรรมดี กรรมชั่ว จิตจะเป็นผู้รักษาไว้ เป็นภวังคปาตะ หรือตภวังค์ เรียกว่า วิบากกรรม เป็นต้น 5) เพราะจิตสะสมไว้ซึ่งสันดานของตน คำว่า สันดาน หมายถึง หนา หรือ หนาแน่น ความหมายดั้งเดิมใช้ทั้งในทางดีและไม่ดี แต่คนทั่วไปมักเข้าใจกันว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ความหนาแน่นนี้เกิดขึ้นจากการสะสมนิสัยเช่นนั้นบ่อย ๆ 6) เพราะจิตมีอารมณ์อันวิจิตร เนื่อง จากจิตจะคิดอารมณ์ตลอดเวลาทั้งเรื่องดีและไม่ดี ถึงเรื่องเหล่านี้จะเกิดสลับกันอย่างรวดเร็วแต่จิตก็รับได้

การเกิดขึ้นและดับไปของจิตนั้นล้วนต้องอาศัยเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ทำให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามกฎธรรมชาติ จิตที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งหรือเรียกว่า ขณะ จะรับอารมณ์ได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่เพราะจิตเกิดและดับสลับกันเร็วมาก จึงทำให้เราแยกไม่ออก เช่น ในขณะที่เราร้องเพลงคาราโอเกะอยู่นั้น จิตที่ได้ยินเสียงทางหูกับจิตที่เห็นภาพทางตา เกิดขึ้นคนละครั้งกัน ในขณะที่เราเห็นภาพ เราก็จะไม่ได้ยินเสียง และในขณะที่ได้ยินเสียงเราก็จะไม่เห็นภาพ แต่การที่เราเข้าใจว่า การเห็นและการได้ยินนั้นเกิดขึ้นพร้อมๆ กันนั้นจึงเป็นความเข้าใจผิด เพราะจิตที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้งนั้น จะรับอารมณ์ได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ดังนั้น การเกิดและดับของจิตจึงเป็นสิ่งที่ยากที่จะรู้เท่าทันได้

สถานที่เกิดของจิต

สถานที่เกิดของจิตมี 6 แห่ง ตามอวัยวะที่ใช้ในการรับรู้อารมณ์ต่างๆ ได้แก่

- (1) จิตเกิดที่ตาทำหน้าที่เห็นรูปหรือสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ
- (2) จิตเกิดที่หูทำหน้าที่ได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู เรียกว่า โสตวิญญาณ
- (3) จิตเกิดที่จมูกทำหน้าที่รับรู้กลิ่นที่เข้ามาปรากฏทางจมูก เรียกว่า ฆานวิญญาณ
- (4) จิตเกิดที่ลิ้นทำหน้าที่รับรู้รสที่ปรากฏทางลิ้น เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ
- (5) จิตเกิดที่ประสาทกายทำหน้าที่รับรู้ความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางกาย เรียกว่า กายวิญญาณ
- (6) จิตเกิดที่ใจ ทำหน้าที่ รู้สึก นึกคิดทางใจ เรียกว่า มโนวิญญาณ

คำว่า จิตและวิญญาณ นั้นใช้แทนกันได้ ใช้หมายความถึงสิ่งเดียวกันคือสิ่งที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางอวัยวะคือ ตา หู จมูก ลิ้น ประสาทกายและใจ นอกจากคำว่าวิญญาณแล้ว ยังมีคำอีกหลายคำที่ใช้เรียกแทนจิต เช่น หทัย, ปันชระ, มโน, มนัส, มนินทริย, มโนธาตุ, มโนวิญญาณธาตุ, วิญญาณขันธ, มนายตนะ เป็นต้น ดังพระบาลีในธัมมสังคณีว่า

“ยํ ตสฺมี สมเย จิตตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มนายตนํ มนินทริยํ วิญญาณํ วิญญาณกฺขนฺโธ ตชฺชา มโนวิญญาณธาตุ อิทํ ตสฺมี สมเย มนินทริยํ โหติ” แปลว่า ธรรมชาติใด ที่มีในสมมัยนั้นคือ จิต มโน มานัส หทัย ปันชระ มนายตนะ มนินทริย วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุอันสมควรแก่ธรรมทั้งหลาย มีผัสสะ เป็นต้นเหล่านั้น ธรรมชาตินั้นคือ มนินทริย (ธมฺมสงคณี 34/32/12-13) จิตในพระอภิธรรมมีชื่อเรียก 10 ประการ เพราะทำหน้าที่ต่างกันเหมือนกับคนคนเดียวทำหน้าที่หลายอย่าง เช่น ผู้ชาย ทำหน้าที่เป็นพ่อบ้าง เป็นครูบ้าง เป็นผู้อำนวยการบ้าง เป็นประธานบ้าง เป็นลุงบ้าง เป็นตาบ้าง เป็นต้น ตามหน้าที่และภาวะของตน(พระสาสนโสภณ, 2553 : 26-27) โดยมีคำอธิบาย ดังนี้

- (1) ธรรมชาติโดยย่อมคิด ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า จิต
- (2) ธรรมชาติใด เมื่อน้อมไปสู่อารมณ์ก็รู้อยู่ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า มโน
- (3) ใจนั่นเอง ชื่อว่า มนัส
- (4) จิตนั่นเอง ชื่อว่า หทัย เพราะอยู่ในภายใน
- (5) จิตเป็นธรรมชาติผ่องใส จึงชื่อว่า ปันชระ
- (6) อายตนะคือใจนั่นเอง ชื่อว่า มนายตนะ

- (7) มนะที่เป็นอินทรีย์ ชื่อว่า มนินทรีย์
- (8) ธรรมชาติโคจรู ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า วิญญาณ
- (9) ชั้นคือวิญญาณนั่นเอง วิญญาณชั้น
- (10) มนะที่เป็นธาตุชนิดหนึ่งซึ่งรู้อารมณ์ ชื่อว่า มโนวิญญาณธาตุ

จิตตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนามีชื่อเรียกหลายอย่างก็จริง แต่มีหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือการรู้อารมณ์ อารมณ์คือสิ่งภายนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หรือสิ่งที่ใจคิด ธรรมชาติ 2 อย่างนี้ต่างก็อิงอาศัยกันเกิดขึ้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า มีคำ 2 คำที่มีความเกี่ยวข้องกันและมักใช้เสมอ คือ คำว่า จิต และคำว่า อารมณ์ หากจะแยกให้ชัดเจน ก็จะได้ความว่า จิตเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ ส่วนอารมณ์นั้นเป็น สิ่งที่ถูกจิตรับรู้ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และเรื่องราวต่าง ๆ ที่นึกคิด ไม่ได้หมายถึงสภาพนิสยใจคอ หรือความรู้สึกต่าง ๆ ที่ใช้กันทั่วไป เช่น อารมณ์ดี อารมณ์เสีย เป็นต้น จิตจะไม่วางจากการรู้อารมณ์ เมื่อจิตเกิดขึ้นจะต้องมีอารมณ์ให้รับรู้ทุกครั้ง จิตคือตัวรู้ อารมณ์คือสิ่งถูกรู้ ถ้าไม่มีสิ่งถูกรู้ ตัวรู้ก็ยอมไม่เกิดขึ้น เมื่อมีการรับรู้ ก็ยอมจะต้องมีสิ่งที่ถูกรู้เสมอ

การที่จิตเกิดดับสลับต่อกันเป็นกระแส เปรียบเทียบได้กับกระแสน้ำที่ประกอบไปด้วยอนุของน้ำเล็กๆ ๆ เรียงติดต่อกันเป็นสาย เรียกว่า สันตติ ในขณะที่จิตไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เรียกว่า ภาวะจิต ซึ่งทำหน้าที่รักษาชีวิตไว้ไม่ให้แตกสลายไปจนกว่าจะสิ้นอายุจากภพนี้ แม้ในขณะที่หลับสนิท ไม่มีการฝัน หรือสลบไป ก็จะมีภาวะจิต เกิดดับสลับเนื่องกันตลอดเวลา

ส่วนจิตรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เรียกว่า วิถิจิต หรือจิตขั้นสู่วิถี เมื่อสิ้นสุดการรับรู้แต่ละวิถี ก็จะมีภาวะจิตเกิดคั่นอยู่ทุกครั้ง แต่เพราะการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมากระหว่างวิถิจิตกับภาวะจิตนั้น เกิดขึ้นรวดเร็วมาก โดยมีการเกิดดับอย่างรวดเร็วถึงประมาณ 1 ล้าน ๆ ครั้งต่อวินาที ดังนั้น เราจึงไม่สามารถที่จะรู้สึกได้ แม้แต่แสงไฟจากหลอดไฟฟ้าก็มีการกระพริบตามความถี่ของไฟฟ้ากระแสสลับกันไปด้วยความเร็วเพียง 50 ครั้งต่อวินาทีเท่านั้น แต่เราก็ยังไม่สามารถสังเกตเห็นการกระพริบของแสงไฟได้ การที่เราจะรับรู้ถึงการเกิดดับคั่นกันไประหว่างวิถิจิตกับภาวะจิตจึงเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถจะทำได้อย่างแน่นอน

การเกิดขึ้นของจิต คือ วิญญาณชั้น จะเกิดขึ้นโดยไม่มีคุณสมบัติของจิตหรือเจตสิก ซึ่งได้แก่ เวทนา สัญญา และสังขาร ไม่ได้ เพราะจิตเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถรับรู้หรือนึกคิดอะไรได้เลย จิตเปรียบเสมือนนาฬิกา เจตสิกเปรียบเสมือนชิ้นส่วนและเฟืองจักรต่าง ๆ ที่ทำให้นาฬิกาทำงานได้ ดังนั้น จิตและเจตสิก จะแยกจากกันไม่ได้ ต้องเกิดอิงอาศัยกันและกัน จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้น จะต้องมียเจตสิกปรุงแต่งเสมอ เพราะการไม่รู้สภาวะที่เป็นจริงนี้ จึงทำให้เรายึดมั่นทั้ง 5 ว่าเป็นตัวตนของเรา โดยมีกิเลสเป็นผู้บงการให้กระทำการต่าง ๆ ทั้งดีและชั่ว ทำให้เกิดผลของกรรมนั้น ๆ ซึ่งจะส่งผลให้เราต้องเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

จิตกับการรู้อารมณ์

จิตจะแสดงอาการออกทางทวารทั้ง 6 ได้แก่ การออกมารู้อารมณ์ คือ รูปทางจักขุทวาร รู้อารมณ์คือเสียงทางโสตทวาร ฯลฯ รับสิ่งที่กายถูกต้องทางกายทวาร รับเรื่องของรูป เสียง เป็นต้นที่ได้ประสบพบ

ผ่านมาแล้วในอดีต (ธรรมารมณ) ทางมโนทวาร ดังนั้น การแสดงวิถีจิต (ทางดำเนินของจิต) หรือจิตจึงออกมารับรู้อารมณ์ 2 ทาง คือ

- (1) ทางแรก ได้แก่ ทางทวาร 5 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย
- (2) ทางที่สอง ได้แก่ มโนทวาร

โดยปรกติ จิตเมื่อยังไม่ออกมารับรู้อารมณ์ดังกล่าว เรียกว่า ภาวังคจิต โดยคำว่า ภาวังคะ แปลว่า องค์แห่งภพ ภาวังคจิต จึงแปลว่า จิตที่เป็นองค์แห่งภพหรือความมีอยู่เป็นอยู่ แต่โดยความหมาย ได้แก่ จิตที่เป็นปรกติยังไม่ออกมารับรู้อารมณ์

เมื่อมีอารมณ์ 5 (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) มากระทบประสาททั้ง 5 คือ มีรูปมากระทบตา(จักขุ) เสียงมากระทบหู (โสต) เป็นต้น ก็จะมากระทบถึงจิต จิตที่ยังอยู่ในภาวังคก็ตื่นจากภาวังค ออกมารับ อารมณ์ขณะ คือ คำนึงถึงอารมณ์ เมื่อเป็นอารมณ์ก็เป็นวิญญาน กล่าวคือ ถ้ารูปมากระทบก็ให้เห็น อารมณ์นั้นเป็นจักขุวิญญาน ถ้าเสียงมากระทบก็ได้ยิน อารมณ์นั้นเป็นโสตวิญญาน เป็นต้น เมื่อเป็นวิญญาน ต่อมาก็จะเป็น สัมปฏิจฉันนะ คือ การรับอารมณ์ จากนั้นก็จะเป็น สันตிரณะ คือ พิจารณาอารมณ์ จากนั้นก็จะเป็น โวภูฏัพพะนะ คือ กำหนดอารมณ์ ต่อจากนั้นก็จะเป็น ชวนะ คือ เล่นไปในอารมณ์ ต่อไปก็จะเป็น ตทาลัมพะนะ คือ หน่วงอารมณ์ จากนั้นก็จะตกลงสู่ภวังคใหม่ ท่านเปรียบภาวังคจิตเหมือนพื้นทะเล ส่วนวิถีจิต คือ ทางดำเนินของจิต นั้นเป็นคลื่นทะเล ปรากฏขึ้นแล้วก็กลับไปยังพื้นทะเล

การเรียกว่า ขณะจิตหนึ่งนั้น ประกอบด้วยลักษณะ 3 อย่าง คือ (1) เกิดขึ้น (อุปปาทะ) (2) ตั้งอยู่ (จิติ) และ (3) ทำลายหรือดับไป (ภังคะ) จิตที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เรียกว่า ขณะจิตหนึ่ง ๆ ขณะจิตทั้ง 16 ขณะจิตดังกล่าวนี้ แต่ละขณะจิตต้องมีเกิด ตั้งอยู่และดับไป เมื่อขณะจิตก่อนผ่านไปแล้ว ขณะจิตหลังก็เกิดทยอยกันไป หากขณะจิตก่อนยังไม่ผ่านไปหรือยังไม่แตกดับ ขณะจิตหลังก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะจิตต้องดำเนินไปที่ละหนึ่งขณะจิตเท่านั้น (สมเด็จพระญาณสังวร, 2542 : 37-43)

ดังนั้น ทรรศนะเรื่องกายและจิตในพระพุทธศาสนา ถือเป็นหลักของธรรมชาติที่เกิดมาคู่กัน กายหรือร่างกายถือว่าเป็นวัตถุ ในพระพุทธศาสนานิยมเรียกว่ารูป เป็นสสารที่ดำรงอยู่ได้ตามระยะเวลา เป็นสิ่งที่ใหญ่โตและมองเห็นได้ชัดเจนตามความรู้สึกของคนทั่วไป แต่กายหรือรูปนี้จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ก็เพราะอาศัยเหตุปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน มันไม่สามารถคิดนึกด้วยตัวของมันเอง เป็นสถานที่อาศัยอยู่ของจิต สภาพที่เป็นปรมาตม์ของกายหรือรูปก็คือ การเปลี่ยนแปลง การแตกดับ การย่อยสลายไปด้วยอิทธิพลของความร้อนและความเย็น

จิต ในพระพุทธศาสนานั้น มีทั้งระดับโลกิยะและโลกุตตระ หมายถึง ธรรมชาติที่คิดอารมณ์ ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ มีลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปทุกขณะ ขณะของจิตแต่ละดวงนั้นเกิดขึ้นเร็วมาก จนไม่สามารถนำเครื่องกลใด ๆ มาจับความเร็วของจิตได้ การที่คนเราคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น ไม่ใช่อาศัยจิตดวงเดียวเป็นตัวคิด แต่เป็นการเกิดดับของจิตหลาย ๆ ดวงเกิดสลับต่อกันไปเป็นสันตติ พระพุทธศาสนา มองเรื่องกายและจิต เป็นเรื่องของธรรมชาติตามกฎของไตรลักษณ์ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายมีการเกิดขึ้นมาเป็นธรรมดา และเสื่อมไปเป็นธรรมดา ไม่มีอำนาจภายนอกมาดลบันดาลแต่อย่างใด

ความมีอยู่ของจิตและธรรมชาติของจิตตามทฤษฎีของเดส์การ์ตส์

เดส์การ์ตส์ เป็นนักปรัชญาสมัยใหม่ที่เห็นข้อบกพร่องวิธีคิดของนักปราชญ์สมัยกลางเห็นว่า ความจริงที่ได้จากความคิดโดยปราศจากหลักฐานหรือการยืนยันที่เห็นแจ่มชัดทำให้เกิดผลลัพธ์ที่คลุมเครือ ทำให้เดส์การ์ตส์คิดหาวิธีโดยเริ่มสนใจคณิตศาสตร์ และนำเอาวิธีคิดแบบคณิตศาสตร์มาใช้ในปรัชญา เพื่อเป็นขั้นตอนการคิดในวิชาเรขาคณิตนั้น เริ่มต้นจากสัจพจน์ซึ่งเป็นความจริงที่เห็นแจ่มชัด ไม่มีความสงสัย สัจพจน์ได้มาจากจิตของเราที่มีสมรรถภาพที่จะรู้ถึงสัจพจน์ได้เองโดยไม่ต้องอาศัยประสบการณ์จากนั้นก็ใช้วิธีอ้างเหตุผลแบบนิรนัย

จุดมุ่งหมายของเดส์การ์ตส์ ก็คือ พยายามเข้าถึงความรู้หรือความจริงด้วยเหตุผล จะต้องเป็นระบบที่มีความชัดเจนและแน่นอนแบบคณิตศาสตร์ เขาต้องการสร้างปรัชญาที่เป็นระบบและเนื้อหาที่ต้องครอบคลุมทั้งอภิปรัชญาและฟิสิกส์ ส่วนอภิปรัชญาต้องอธิบายความคิดที่ชัดเจนและแน่นอนเกี่ยวกับเรื่องจิตหรือตัวตนได้ ทั้งเป็นการสร้างเกณฑ์การตัดสินความจริงและยืนยันความมีอยู่ของพระเจ้าและโลกภายนอกได้ ส่วนฟิสิกส์จะต้องอธิบายเกี่ยวกับเรื่องสสารวัตถุได้เช่นกัน เดส์การ์ตส์อธิบายว่า กายกับจิตเป็นสิ่งที่มีความจริง แต่ละอย่างดำรงอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น และไม่ต้องอาศัยกันและกัน คนเรารู้กายโดยไม่ต้องอาศัยจิต เรารู้จิตโดยไม่ต้องอาศัยกาย แต่ละอย่างมีกระบวนการ มีกฎเกณฑ์ของมันเอง เขาได้แยกโลกทางฟิสิกส์ (physical world) ออกจากโลกของจิต (spiritual world) แยกโลกทางวิทยาศาสตร์ออกจากเทววิทยา (Smith Norman Kamp, 1963 : 101) ร่างกายเป็นเหมือนกับเครื่องจักรที่พระเจ้าสร้างขึ้นไม่มีสภาพเหมือนเครื่องกลที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยมีกฎทางฟิสิกส์เป็นผู้กำหนดโดยสิ้นเชิงและไม่มีความรู้สึกรู้จักคิด (unconsciousness) (J.N. Sihha Contral, 1984 : 224)

จิตมีความสัมพันธ์กับร่างกาย แต่จิตไม่ได้สร้างร่างกายโดยตรง มันมีสมองเป็นตัวแปรพลังจิตอีกอย่างหนึ่ง เป็นเหตุให้กายมีความสัมพันธ์กับจิต และทำงานร่วมกันได้ การแสดงออกทางด้านเป้าหมายของจิตเรียกว่า เจตจำนง (will) การแสดงออกทางพฤติกรรมของจิตนี้เอง มนุษย์จึงต่างจากเดรัจฉาน เพราะสามารถทำหน้าที่ได้หลากหลายซึ่งสัตว์เดรัจฉานทำไม่ได้ มนุษย์สามารถคิดได้ แต่สิ่งที่สัตว์เดรัจฉานไม่มีคือธรรมารมณ์ (pure thought) (Samual Enoch Stumpf, (1977 : 254) เดส์การ์ตส์ ไม่ได้ให้ความหมายของจิตไว้โดยตรง แต่สิ่งที่เรารู้จากจิตก็โดยคุณสมบัติของมันคือความคิด เจตจำนง สิ่งเหล่านี้เป็นพลังผลักดันไปสู่เป้าหมาย และมีความสามารถในการเปลี่ยนทิศทางของเป้าหมายได้ วัตถุสิ่งของทั้งหลายไม่มีจิต มนุษย์เท่านั้นมีจิต ตามเนื้อหาที่เขาพยายามอธิบายว่า ฉันคิดเพราะฉะนั้นฉันจึงมีอยู่ (Keith Campbell, 1938 : p 2) ดังนั้น จิตตามทฤษฎีของเดส์การ์ตส์ก็คือความคิด ความตั้งใจ ความคิดเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการพัฒนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งหลายขึ้นมา

วิธีการพิสูจน์จิตของเดส์การ์ตส์

เดส์การ์ตส์ ได้ใช้วิธีการที่เป็นกฎเกณฑ์จากกลุ่มกฎเกณฑ์กลุ่มหนึ่ง ที่สามารถใช้สมรรถภาพของจิตและปฏิบัติการของจิตได้อย่างถูกต้อง โดยปราศจากการรบกวนของอิทธิพลภายนอกต่าง ๆ ถ้าทำได้ ความผิดพลาดย่อมไม่เกิดขึ้น สมรรถภาพหรือปฏิบัติการของจิตที่เรามีโดยธรรมชาตินั้นคือ การหยั่งรู้หรือญาณทฤษฎีและการอ้างเหตุผลแบบนิรนัย สำหรับญาณทฤษฎีเป็นสมรรถภาพของจิตอันที่หยั่งรู้ความจริงที่

ชัดแจ้งโดยไม่ต้องสงสัย ส่วนนิรนัย คือ การอ้างเหตุผลโดยการถอดเอาผลลัพธ์ออกจากสิ่งที่เห็นแจ้ง การใช้สมรรถภาพของจิตทั้งสองประเภทให้ถูกต้องนี้เป็นวิธีของเดส์การ์ตส์ โดยมีจุดมุ่งหมายคือ การแสวงหาความจริงที่เห็นแจ้ง ซึ่งคนทั่วไปมีสามัญสำนึกและรู้จักใช้เหตุผลจะพึงเข้าถึงได้ บางคนมักมีความเห็นไม่ลงรอยกัน แม้จะพูดเรื่องเดียวกันก็ทำให้ไม่ได้ความรู้ที่แน่นอน ทั้งก่อให้เกิดความสงสัยและการเข้าใจผิดด้วย โดยเฉพาะเรื่องในปรัชญาทุกยุคมีการโต้แย้งกันตลอด ไม่มีเรื่องใดที่ถูกต้องแล้วไม่มีการโต้แย้ง ที่เป็นเช่นนี้เพราะการขาดหลักฐานความรู้ที่มั่นคง แต่ถ้าได้วางรากฐานความรู้ที่มั่นคง การโต้แย้งและเข้าใจผิดก็จะหมดไป

การวางรากฐานความรู้ให้มั่นคงนั้น จำเป็นต้องมีจุดเริ่มต้นจากสิ่งที่เห็นแจ้ง มีความถูกต้องแน่นอนไปสู่ความจริงใหม่ ๆ ที่เรายังไม่รู้ ซึ่งมีความถูกต้องแน่นอนเท่าเทียมกันกับสิ่งที่เห็นแจ้งอันเป็นจุดเริ่มต้นและต้องเป็นสิ่งที่เรารู้ด้วยตนเอง ไม่จำเป็นต้องยอมรับจนกว่าจะถูกต้องและรู้ได้อย่างชัดเจน ทั้งระมัดระวังไม่ให้เกิดความคิดที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอคติหรือความเชื่อที่ฝังหัวมาตั้งแต่เด็ก หรือแม้แต่การรับรู้ที่มาจากประสาทสัมผัสก็เชื่อไม่ได้ เพราะเราพิสูจน์ไม่ได้ว่าสิ่งที่รับรู้กับสิ่งที่ เป็นจริงตรงกันหรือไม่ แม้แต่สภาวะความฝันกับความจริงก็ยากที่จะแยกให้มีความแตกต่างกัน ในขณะที่ฝันไม่มีความรู้สึกที่เกิดขึ้นในความฝันที่เป็นจริงกับสภาพความเป็นจริง และอาจจะเป็นไปได้ว่า มีโลกภายนอกรับรู้ เช่น เห็นคนเดินมา จมูกได้กลิ่นหอม หูได้ยินเสียงเพลง ดังนั้น เราจึงต้องเห็นเป็นสิ่งที่ผิดพลาดและตั้งความสงสัยไว้ว่า ไม่สิ่งใดเลยเป็นจริงจนกว่าจะพบสิ่งที่เห็นแจ้งโดยไม่ต้องสงสัย แล้วจึงอ้างเห็นผลในสิ่งที่เห็นไปสู่ส่วนที่ซับซ้อนต่อไป

สรุปขั้นตอนวิธีของเดส์การ์ตส์

ประการแรก หลีกเลียงอคติจากการตัดสินที่ผิดพลาด ถ้าสิ่งใดเป็นจริงจะยอมรับได้ก็ต่อเมื่อเป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง และทำได้โดยวิธีสงสัยหมดทุกอย่างจนกว่าจะพบสิ่งที่เห็นแจ้งโดยไม่ต้องสงสัยอีก

ประการที่สอง เมื่อได้สิ่งที่เห็นแจ้ง ก็เริ่มปรับปรุงวิธีคิดให้ต่อเนื่องเป็นระบบ โดยเริ่มจากสิ่งที่เห็นแจ้งดังกล่าวไปสู่ปัญหาที่ซับซ้อน ด้วยวิธีการอ้างเหตุผลแบบนิรนัย

ประการที่สาม ต้องแน่ใจว่าวิธีดังกล่าวไม่ขาดตอนหรือข้ามขั้น แล้วผลลัพธ์ที่ได้มาย่อม จะมีความชัดเจนแน่นอน เช่นเดียวกับสิ่งที่เห็นแจ้งนั้น

การเข้าถึงความจริงที่เห็นแจ้งนั้น เดส์การ์ตส์ใช้วิธีการสงสัย ซึ่งเรียกว่า วิธีสงสัยสากล ที่เรียกว่าวิธีสงสัยสากล เพราะเป็นการสงสัยที่ครอบคลุมไปหมดทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีข้อยกเว้น และเป็นวิธีการในแง่ที่ว่าความสงสัยนั้นเป็นเพียงวิธีการที่จะนำไปสู่ความรู้หรือความจริง

เดส์การ์ตส์เริ่มวิธีการโดยสมมติว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมีอยู่อย่างน่าสงสัยทั้งสิ้น จนกระทั่งถึงหนึ่งซึ่งไม่ต้องสงสัย คือ ความสงสัยนั้นมีอยู่ เมื่อมีความสงสัยนั้นเกิดขึ้นก็ต้องมีผู้สงสัย (I doubt) เมื่อมีผู้สงสัยก็ต้องมีผู้คิดด้วย (I doubt therefore, I think) ตอนนี้อย่างไม่เป็นการอ้างเหตุผล แต่เป็นความแน่ใจที่เกิดขึ้นทันที และเมื่อมีความคิดก็ต้องมีผู้คิดแสดงว่าผู้คิดนั้นต้องมีอยู่ (I think therefore, I am) เดส์การ์ตส์จึงสรุปว่า ตัวตนที่คิดนั้นมีอยู่ เป็นความรู้แรกที่เห็นแจ้งที่สุดสิ่งที่เดส์การ์ตส์สงสัยและใช้วิธีการจนรู้ชัดแจ้ง คือ จิต (วิธาน สุชีวกุปต์, 2543: 96)

ธรรมชาติของจิต

จิตเป็นสภาพที่ยากที่จะกำหนดเนื่องจากจิตของมนุษย์มีความแตกต่างกันจากสิ่งต่าง ๆ เช่น ก้อนหิน และมวลแสงและแม้แต่สิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เดส์การ์ดส์มีทรรศนะว่า สิ่งที่เกิด(จิต) และภาวะกินพื้นที่ (extension) แตกต่างกันและแยกออกจากกัน สิ่งมีชีวิตทุกชนิด เป็นสิ่งที่มีกายอยู่ในส่วนหนึ่งของโลกทางวัตถุ ทำหน้าที่เป็นไปตามกฎแห่งจักรวาลและกฎแห่งคณิตศาสตร์ ยก เว้นมนุษย์ การเคลื่อนไหวและทำหน้าที่โดยอาศัยกฎ 2 กฎ คือ กฎทางด้านฟิสิกส์และทางวิญญาณ สัตว์เดรัจฉานไม่มีพลังทางจิต มันเคลื่อนไหวด้วยพลังทางกลไกอย่างเดียว

เดส์การ์ดส์มีทรรศนะว่า การเคลื่อนไหวบางอย่างของมนุษย์ เช่น การหายใจ การไหลเวียนของโลหิต เป็นการเคลื่อนไหวที่เกิดจากพลังทางกลไกมิใช่พลังทางจิต การเคลื่อนไหวทางจิตเรียกอย่างหนึ่งว่า ปัจฉิมเหตุ การเคลื่อนไหวไปสู่เป้าหมาย เป็นกระบวนการการคิดที่เกิดจากจิตมนุษย์ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงทิศทางได้ ต่างจากพลังงานทางกลไกที่เป็นไปตามทิศทางกำหนดไว้ล่วงหน้า แต่จิตไม่ได้สร้างกายโดยตรง มันมีสมองเป็นตัวแปลพลังจิตอีกอย่างหนึ่ง เป็นเหตุให้กายสัมพันธ์กับจิตและทำงานร่วมกัน การแสดงออกทางด้านเป้าหมายของจิต เรียกว่า เจตจำนง(will) การแสดงออกทางพฤติกรรมของจิตนี้เอง มนุษย์จึงต่างจากสัตว์เดรัจฉาน เพราะสามารถทำหน้าที่ได้หลากหลายซึ่งสัตว์เดรัจฉานทำไม่ได้ มนุษย์สามารถคิดได้ แต่มีสิ่งที่สัตว์เดรัจฉานไม่มีคือธรรมารมณ์ (pure thought)

ดังนั้น ตามทรรศนะของเดส์การ์ดส์ เราจึงไม่อาจรู้ว่าจิตคืออะไรโดยตรง แต่สิ่งที่เรารู้ได้คุณสมบัติของมัน คือ ความคิด (thought) เจตจำนง (will) เป็นพลังผลักดันไปสู่เป้าหมายและความสามารถในการเปลี่ยนทิศทางของเป้าหมายได้ เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่มีจิต มนุษย์เท่านั้นมีจิต มีความแตกต่างจากสิ่งอื่น ๆ เช่น ก้อนหิน ต้นไม้ หุ่นขี้ผึ้งหรือซากศพ (Keith Campbell 2938 : 2) เดส์การ์ดส์พยายามที่จะอธิบายความหมายของจิตโดยมีข้อความว่า ฉันคิดเพราะ ฉะนั้นฉันจึงมีอยู่ เป็นประเด็นที่น่าคิดและน่าพิจารณาถึงการมีอยู่ของจิต ดังที่กล่าวไว้ว่า

“ตัวฉันไม่ใช่อะไรสักอย่างเลยหรือ แต่ฉันได้ปฏิเสธว่า ฉันมีความรู้สึกกับกายซึ่งสัมผัส ว่าฉันไม่สามารถมีอยู่ได้ถ้าปราศจากสิ่งเหล่านี้ แต่ฉันก็ถูกชักจูงให้เชื่อว่าไม่มีอะไรเลยในโลกนี้ ไม่มีสวรรค์ ไม่มีโลก ไม่มีจิต ไม่มีกาย เมื่อฉันมีถูกชักจูงให้เชื่อว่า ตัวฉันเป็นบางอย่างเพราะถูกอำนาจปีศาจที่หลอกฉันตลอดเวลา แต่ปีศาจก็ไม่ได้หลอกฉันให้เชื่อว่าฉันไม่ใช่อะไรทั้งนั้น トラบเท่าที่ฉันคิดว่า ฉันเป็นอะไรบางอย่าง ความจริงฉันพิจารณาเพียงพอจนสรุปได้ว่าฉันคิด ฉันคิดมีอยู่ (I think, I exist) ทุกครั้งที่ฉันพูดโดยตัวฉัน และแม้จะอยู่ในใจ มันก็จำเป็นจริง” (ประสิทธิ์ ฤกษ์พิศุทธิ์ 2526 : 6)

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า เดส์การ์ดส์ได้บรรยายถึงจิต และคำว่าฉัน (I) ในที่นี้บ่งบอกว่า มันต้องเป็นอะไรสักอย่างซึ่งไม่ใช่กาย และเขาก็ต้องให้ฉันคือจิตเป็นตัวคิด เพราะฉะนั้น จิตจึงมีอยู่อย่างแน่นอนและสงสัยไม่ได้ แต่การอ้างนี้ทำให้เกิดการถกเถียงกัน (cogito argument) เพื่อพิสูจน์ถึงประเด็นปัญหาที่ว่า ฉันคิด เพราะฉะนั้นฉันจึงมีอยู่ จะเป็นการอนุมาน (Inference) หรือสหัชญาณ (Intuition) หรือเป็นข้อความที่แน่นอนแบบไหน หรือเป็นการใช้ตรรกวิทยา (logic) แบบปรกติอนุมาน ทำให้เห็นว่า จิตเป็นสิ่งที่คิดได้ และเป็นสิ่งที่คิด คือ ฉัน นั้นเป็นสหัชญาณ เพราะการรู้ว่า สิ่งที่เกิด คือ จิต มีอยู่ด้วยตัวของมันเองและก็ได้เฉพาะตน ประกอบกับมันเป็นความชัดเจน เดส์การ์ดส์จึงสรุปไว้ในหนังสือ meditation II ว่า

“จิตคนไม่รู้ว่าคุณเป็นอะไร นอกจากรู้ว่าจิตตัวเองเป็นสิ่งที่คิดนี่เป็นธรรมชาติของจิต หรือเป็นสารัตถะอันเดียวที่มีการคิด”

สิ่งที่คิด คือคำว่า สิ่ง หมายถึง สาร และหมายถึง สิ่งที่คงอยู่ตลอดไป มีคุณสมบัติหรือสารัตถะที่ทำให้สิ่งนั้นคงอยู่ สารัตถะของจิตคือการคิด ถ้าจิตไม่คิด จิตจะไม่คงความเป็นจิต ไม่ได้หมายความว่า จิตจะกลายเป็นสารใหม่ แต่จิตจะไม่มีอยู่จริง เพราะฉะนั้น จิตจำต้องคิด ดังที่เดส์การ์ตส์ว่า

“ความคิดเป็นธรรมชาติเพียงชนิดเดียว ที่ฉันไม่อาจแยกจากตัวฉันได้ ถ้าฉันไม่คิด ฉันอาจไม่รู้ว่ามีกำลังสงสัย หรือแม้แต่ว่าฉันมีอยู่ และอาจเป็นไปได้ ที่ฉันหยุดคิดฉันอาจไม่มีอยู่ เพราะฉะนั้น สิ่งเดียวที่ฉันแยกจากฉันไม่ได้ คือ ฉันเป็นสิ่งที่ฉันคิด” (เรื่องเดียวกัน : 21-22)

เดส์การ์ตส์กำลังชี้ให้เห็นว่า ความคิดเป็นคุณสมบัติของจิต ส่วนจิตเป็นสาร จิตเป็นสิ่งที่คิด ทุกอาการที่จิตแสดงออกมาไม่ว่า ความสงสัย ความเข้าใจ ความแน่ใจ การปฏิเสธ ความเต็มใจ ความไม่เต็มใจ จิตนาการ และความรู้สึก ถ้าจิตไม่แสดงอาการเหล่านี้ออกมาแสดงว่าจิตไม่มี เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่มีจิตอีกต่อไป

สภาวะจิตเหล่านี้เป็นทุกอย่าง เป็นความคิดทั้งนั้น แต่ละสภาวะจิตเป็นคุณสมบัติที่แตกต่างกันดั่งนั้น ความคิดของเดส์การ์ตส์จึงใช้ภาษาละตินว่า Cogito เพื่อจะให้หมายถึงความคิดหรือ Thought ในภาษาอังกฤษ และบ่งถึงกิจกรรมของจิตทุกอย่าง ความคิดเป็นคำที่ชัดเจนของตัวมันเองมาก จนไม่สามารถที่จะหาอะไรที่ชัดเจนมาอธิบายความคิดได้ ดังนั้น คุณสมบัติต่าง ๆ หรือสภาวะของจิตเป็นอัญรูปของความคิดไม่ใช่เป็นสารัตถะ เพราะเขาได้อธิบายว่า จากการที่จิตรวมกันเป็นหนึ่งกับกาย ทำให้เกิดเป็นคุณสมบัติบางอย่าง เช่น ความรู้สึกและจินตนาการ ล้วนเป็นอัญรูปที่สืบสนของความคิด

สารัตถะของจิต คือ ความคิด และความคิดหมายถึงสภาวะของจิตหรือกิจกรรมของจิตทุกอย่าง สภาวะของจิตบางอย่างเกิดจากที่จิตเชื่อมโยงกับกายเพื่อที่จะทราบถึงสภาวะ สารัตถะหรือสารของจิตที่แท้จะต้องดึงเอาคุณสมบัติทุกอย่างที่จิตเกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น สิ่งอื่นก็คือกายจำเป็นต้องพิจารณาคุณสมบัติที่แท้จริงที่จิตเป็นอิสระจากสิ่งอื่น ดังนั้น คุณสมบัติหรือสภาวะของจิตมีอยู่สองอย่าง คือ คุณสมบัติล้วนๆ ของจิตที่เป็นสติปัญญา (intelligence act) และปรากฏการณ์ที่เกิดในจิต (mental act) แสดงว่าความคิดแท้ ๆ เป็นความเข้าใจที่บริสุทธิ์ ทั้งเป็นความสามารถของจิตที่ไม่ถูกรบกวนจากส่วนหนึ่งส่วนใดของกาย เมื่อเดส์การ์ตส์ใช้ความสงสัย และตั้งเป็นสัจพจน์เพื่อหาความรู้ชัดแจ้ง โดยนำมาใช้เป็นขั้นตอนของนิรนัยปรากฏว่า สิ่งที่คิดมีอยู่ และสิ่งที่คิดหรือฉันคิด คือ จิตเป็นตัวการกำลังคิดอยู่ในฐานะที่เป็นจิต ถ้าจิตหยุดคิด ความมีอยู่ของตัวเราก็ตายไป จิตต้องคิดอยู่เสมอ และจะต้องมีสิ่งที่คิดอยู่ด้วย นั่นก็คือ ความคิด (idea) จากการพิสูจน์ที่ฉันคิด เพราะฉะนั้น ฉันมีอยู่ (I think therefore, I am) (cogito ergo sum) เป็นสิ่งที่เขาแน่ใจว่า เห็นแจ้ง จึงสรุปทฤษฎีที่ 1 จากข้อความที่เห็นแจ้งนี้ว่า อะไรก็ตามที่ชัดเจนแน่นอนแล้วย่อมถูกต้องเสมอ นี่คือกฎเกณฑ์การตัดสินความจริงของเดส์การ์ตส์ ซึ่งสิ่งที่ชัดเจนนั้นจะต้องปรากฏอย่างชัดเจนต่อจิต และสิ่งที่แน่นอนจะต้องแตกต่างจากสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด คุณสมบัติของจิตเป็นสารที่คิดได้และไม่กินพื้นที่ หมายถึง ตัวเรา (self) หรือวิญญาณ (soul) หรือคำว่าตัวฉัน (I) อยู่ตามลำพังได้โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น (สิ่งอื่นคือกาย)

เดส์การ์ตส์เชื่อว่า สิ่งใดมีอยู่จริง สิ่งนั้นต้องมีสาเหตุ และสาเหตุจะต้องเป็นจริงและสมบูรณ์มากกว่า ผล มนุษย์ไม่ได้สร้างความคิดเกี่ยวกับพระเจ้าขึ้นมาเอง และไม่ได้เป็นสาเหตุของความคิดนี้ แต่พระเจ้าเป็นผู้นำความคิดเข้ามาในจิตมนุษย์ พระเจ้าจึงเป็นสาเหตุแห่งความคิดนี้ พระเจ้าเป็นสาเหตุเดียวที่สมบูรณ์มาก

ที่สุด แต่ตัวเรายังไม่สมบูรณ์เพราะต้องคิดสิ่งที่สมบูรณ์กว่าเราได้อีก ดังนั้น พระเจ้ามีอยู่ การพิสูจน์ความมีอยู่ของพระเจ้าตามแบบของเขานั้น เรียกว่า พิสูจน์จากเหตุ คือการอ้างถึงพระเจ้าที่อยู่ในฐานะที่เป็นสาเหตุแห่งความคิดเกี่ยวกับพระเจ้าที่อยู่ในจิตของเรา แต่ความมีอยู่ของพระเจ้าไม่มีสาเหตุ เพราะพระเจ้าเป็นสาเหตุแห่งความมีอยู่ของพระองค์ แสดงว่าพระองค์มีความสมบูรณ์ที่สุด เมื่อคิดถึงพระเจ้าก็จะพบว่า พระเจ้าเป็นสารที่อมตะ มีอำนาจสูงสุด เป็นสัพพัญญู มีความดีสูงสุด

ธรรมชาติของกาย

ปรัชญาทวนิยม ของเดส์การ์ตส์ กล่าวถึงสารในธรรมชาติว่า มีอยู่สองชนิดและทั้งสองชนิดต่างกันคือ กาย (Body) และจิต (Mind) เรา รู้จักแต่ละชนิดโดยอาศัยคุณสมบัติของมันลักษณะการกินที่ (ต้องการที่ตั้ง) เป็นคุณสมบัติของกาย ความคิด (thought) เป็นคุณสมบัติของจิต

สารตามคำนิยามของเดส์การ์ตส์ คือ สิ่งที่มีอยู่จริง ดำรงอยู่ด้วยตัวมันเอง ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นและไม่ต้องอาศัยกันและกัน เรา รู้จักกายโดยไม่ต้องอาศัยจิต และเรารู้จักจิตโดยไม่ต้องอาศัยกาย แต่ละอย่างมีกระบวนการมีกฎเกณฑ์ของมันเอง เท่ากับเขาแยกโลกทางฟิสิกส์ (physical world) ออกจากโลกทางจิต (spiritual world) แยกโลกทางวิทยาศาสตร์ออกจากเทววิทยา

ดังนั้น กาย คือ ร่างกายมนุษย์เป็นสิ่งที่กินที่ (Extended thing) เป็นวัตถุทางกายภาพซึ่งอธิบายด้วยกฎทางกายภาพ (ฟิสิกส์) ร่างกายเป็นเครื่องจักรกินพื้นที่ที่พระเจ้าสร้างขึ้น ที่มีกฎทางฟิสิกส์เป็นผู้กำหนดโดยสิ้นเชิงและไม่มีความรู้สึกนึกคิด (unconsciousness) กายกับจิตเป็นสารหรือสิ่งที่สามารถมีอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง เดส์การ์ตส์พิสูจน์ว่า ไม่เพียงแต่จิตเท่านั้นมีอยู่ กายก็มีอยู่เหมือนกัน เรื่องกายมีอยู่หรือไม่มีอยู่มีความสัมพันธ์ต่อทฤษฎีว่าด้วยระบบกายกับจิตมาก เพราะถ้าไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า กายมีอยู่ ระบบทวินิยมก็ไม่มี การพิสูจน์ความมีอยู่ของกาย จะเป็นการสนับสนุนข้ออ้างที่ว่า จิตกับกายสามารถแยกกันได้และจิตมีการเชื่อมโยงกับกาย จิตมีปฏิกริยาต่อกันกับกาย

การพิสูจน์ว่า กายมีอยู่จะทำให้ทราบถึงการเกี่ยวพันเรื่องต่าง ๆ ของกายกับจิต กายมี จิตก็มีเหมือนกัน ซึ่งสามารถจะบอกได้ว่าทั้งสองแตกต่างกัน หรือสัมพันธ์กันหรือเชื่อมโยงกันได้ อาจจะมีคนทั่วไปถามว่าทำไมคนเราจึงสงสัยการมีอยู่ของกาย ในเมื่อกายเรามีประสบการณ์มากมาย เช่น การเห็นได้ การสัมผัสได้ เดส์การ์ตส์บอกว่า เรารู้สึกถึงความมีอยู่ของจิตง่ายกว่าความรู้สึกถึงความมีอยู่ของกาย กายมีรูปร่าง กายมีพื้นที่ ทำทางและกริยาทั้งหมดนั้น เป็นเครื่องปรุงแต่งของจิตเท่านั้น คนส่วนใหญ่เชื่อประสาทสัมผัสของตนว่า กายมีอยู่จึงเป็นเรื่องไม่น่าสงสัย เดส์การ์ตส์ไม่เชื่อ คือ ปฏิเสธความรู้ที่ได้จากการสัมผัสในแง่ที่ว่า ไม่สามารถที่จะให้ความรู้ที่แน่นอนถูกต้องชัดเจนดังที่กล่าวว่า

“ให้เราเริ่มต้นโดยการพิจารณาวัตถุที่ธรรมดาที่สุด ที่เราเชื่อว่าเราเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ได้แก่กายที่เราสัมผัสและเห็นอยู่ไม่ใช่ภายในความหมายทั่วไป เจตคติโดยทั่วไปเกี่ยวกับกายมักจะสับสนอยู่บ้างแต่ให้เราพิจารณาอะไรสักชิ้นหนึ่งให้เราใช้ตัวอย่างจากก้อนขี้ผึ้ง”

เดส์การ์ตส์แสดงให้เห็นว่า เมื่อเอาขี้ผึ้งออกมาจากรัง ขี้ผึ้งจะมีกลิ่นหอม ทุบแล้วมีเสียง แต่เมื่อนำไปลงไฟก่อนขี้ผึ้งก้อนเดียวกันนี้จะเปลี่ยนแปลงไป ไม่มีกลิ่นหอม ไม่มีเสียงดังแต่ยังเป็นขี้ผึ้งเหมือน เดิม แสดงว่า

ประสาทสัมผัสไม่อาจบอกได้อย่างชัดเจนว่า สภาพของก้อนขี้ผึ้งจริง ๆ เป็นอย่างไร เมื่อก้อนขี้ผึ้งถูกเผาไฟจะมีการเปลี่ยนแปลงไป ถึงกระนั้นก็สามารถเข้าใจสภาพขี้ผึ้งได้แม้จะเปลี่ยนแปลงไปจากความเป็นขี้ผึ้งนั้น เรียกว่า สาร (Substance) (Tom Sorell 1987 : 86-87) เดส์คาร์ตส์พิจารณาการรู้ความเป็นอยู่ของกาย 3 วิธี คือ

1. ทางจินตนาการ
2. จากความผิดพลาดที่เกิดจากการรับรู้โดยประสาทสัมผัส
3. ทางเจตคติ (attitude) เกี่ยวกับการมีอยู่ของกาย

เดส์คาร์ตส์มีทรรศนะโดยสรุปว่า จิตรับรู้ง่ายกว่ากายและความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมไม่สามารถคิดได้ เป็นสิ่งที่กินพื้นที่ การกินจะเป็นอัญรูปของสาร (attribute substance) คุณสมบัติของกายเป็นสารที่กินพื้นที่และคิดไม่ได้ แต่อยู่ลำพังได้แสดงว่ากายไม่อาศัยจิตอยู่ก็ได้

เขายืนยันความมีอยู่ของเรา พระเจ้าและโลกภายนอก พระเจ้าเป็นสารที่สมบูรณ์ที่สุด ตัวเรานั้นเป็นจิตสาร (spiritual substance) ส่วนกายเป็นวัตถุสาร (material substance) แตกต่างจากจิตสารอย่างสิ้นเชิง เราไม่สามารถที่จะรู้จักสารนี้ได้โดยตรง และรู้จักแต่ลักษณะสำคัญ (attributes) ของกายเท่านั้น ลักษณะของจิตนั้นคือเป็นสิ่งที่คิดได้ ส่วนลักษณะของกาย คือ การกินที่ ความคิดแสดงออกมาในรูปแบบของความคิดหรือความรู้สึก ส่วนการกินที่แสดงออกมาเป็นรูปร่างของวัตถุที่เปลี่ยนแปลง การที่วัตถุมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะพระเจ้าเป็นต้นเหตุและต้นกำเนิดแห่งความเคลื่อนไหว พระเจ้าสัมพันธ์กับวัตถุสารในแง่ที่เป็นสาเหตุแห่งความสมบูรณ์อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ จิตของมนุษย์รู้ตัวเองนั้นไม่สมบูรณ์ ย่อมต้องการหาความสมบูรณ์และพบได้ในพระเจ้า

ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกาย

เดส์คาร์ตส์ได้รับสมญานามว่า เป็นบิดาแห่งปรัชญาสมัยใหม่ที่มีความสนใจปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกายเหมือนกัน ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งที่เขาเห็นว่า สารหรือสิ่งทั้งหลายในเอกภพนี้มีอยู่ 2 ชนิด คือ สิ่งที่เป็นจิตภาพ และสิ่งที่เป็นกายภาพเกิดอยู่ในหัวของคนเรา เราเป็นทั้งจิตและกาย เดส์คาร์ตส์กล่าวว่า “ข้าพเจ้าเป็นสัตว์ที่คิด (Thinking being) ประสบการณ์ตรงของข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าคือจิต การคิดเป็นธรรมชาติของข้าพเจ้า เนื่องจากข้าพเจ้าเป็นสัตว์ที่คิด ข้าพเจ้าจึงไม่สงสัยความมีอยู่พระเจ้า แต่ข้าพเจ้าพบว่าข้าพเจ้ามีกายซึ่งจัดเป็นสิ่งทางกายภาพด้วย”

ภาวะที่แตกต่างโดยสิ้นเชิงทั้ง 2 ชนิดนี้ สามารถร่วมกันสร้างเอกภพ ซึ่งเป็นตัวตนของข้าพเจ้าขึ้นอย่างไร การกระทำร่วมกันระหว่างจิตกับกาย ดูจะเป็นไปอย่างเรียบ ๆ ดีแท้ เช่น เมื่อจิตข้าพเจ้าได้รับข่าวไม่ดี หน้าข้าพเจ้าก็จะรู้สึกซีดเผือดลง เมื่อร่างกายข้าพเจ้าได้รับบาดเจ็บ พลังความคิดของข้าพเจ้าก็สูญหายไป เหตุการณ์นี้เป็นไปอย่างไรกัน ภาวะชนิดหนึ่งสามารถกระทบอีกภาวะชนิดหนึ่งแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงได้อย่างไร

ตามทรรศนะนี้ทำให้เข้าใจถึงเหตุผลว่า จิตกับกายต่างกระทบซึ่งกันและกัน ทั้งผ่านตัวกลางที่เรียกว่า พิเนี่ยลซึ่งเป็นที่ที่มีลักษณะคล้ายผลต้นสนอยู่ในสมอง ทำหน้าที่แลกเปลี่ยนอิทธิพลกันระหว่างเหตุการณ์ทางจิตกับเหตุการณ์ทางกายภาพ จากปัญหาการกระทบกันทำให้เกิดการถกเถียงกันกลายเป็นปัญหา เรื่องความสัมพันธ์ของจิตกับจิต ทำให้นักปรัชญาโลกตะวันตกได้พากันให้คำตอบต่าง ๆ กันไป เช่น นักปรัชญาสำนัก

สสารนิยมได้ตอบว่า เมื่อพิจารณาถึงธาตุแท้ของคนแล้วจะพบว่า คนคือรูปร่างหรือกายนึ่งเอง และกายก็คือ สิ่งที่เกิดจากสสาร แต่ไม่ใช่เกิดขึ้นง่าย ๆ เช่น เหยียดภูเขาบดหรือก้อนหิน หากเกิดขึ้นจากการผสมผสานของ สสารต่าง ๆ อย่างสลับซับซ้อนที่สุด แต่ก็ยังเป็นระเบียบและพร้อมจะทำหน้าที่กันเป็นอย่างดี ทุกส่วนของคนที่ ทำหน้าที่ของตน อย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องกันมิได้ขาดสาย เช่น หน้าที่ของสมอง คือ การคิด ความรู้สึกสัมผัส (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง) การรู้สึก (สุข ทุกข์ เหย) และความปรารถนา เป็นต้น ซึ่งเรียกว่า เหตุการณ์ทางจิตภาพ หน้าที่ของส่วนอื่น เช่น การหมุนเวียนของโลหิต กิจกรรมของสมอง ส่วนมากปรากฏออกมาในลักษณะอย่าง คลื่นไฟฟ้า สามารถทราบด้วยการสังเกตการทำงานของสมองว่า สิ่งของแต่ละคนกำลังคิดอยู่นั้นคืออะไร

เดส์การ์ตส์ได้อธิบายต่อไปว่า สิ่งที่เรามีเจตภาพที่ชัดเจน และแจ่มแจ้งนั้น พระเจ้าสามารถที่จะทำให้ สิ่งเหล่านั้นเป็นไปได้ จากเหตุผลดังกล่าวเราพอที่จะสรุปเหตุผลของเขา ได้ดังนี้

1. ทุกสิ่งที่เราเข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้ง พระเจ้าจะทำให้สิ่งนั้นเป็นจริง
2. เรารับรู้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งได้ว่า จิตมีอยู่ (สิ่งที่คิด) โดยปราศจากกาย (การกินที่) และเรารับรู้ ได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งได้ว่า กายอยู่ได้โดยปราศจากจิต
3. สิ่งสองสิ่งที่อยู่ได้โดยปราศจากอีกสิ่งหนึ่งได้ สามารถแยกจากกันได้เป็นอิสระต่อกัน
4. จิตกับกายเป็นสารที่อยู่ได้ โดยปราศจากอีกฝ่ายหนึ่ง
5. เพราะฉะนั้น จิตกับกายแยกจากกันได้อย่างสิ้นเชิง

สรุป

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกายของเดส์การ์ตส์ จิตกับกายเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม ทั้ง สองอย่างมีลักษณะที่แตกต่างกัน คือ จิตคิดได้และไม่กินพื้นที่ ส่วนกายคิดไม่ได้แต่กินที่ เมื่อทั้งสองแตกต่างกัน อย่างนี้ย่อมที่จะไม่สัมพันธ์กัน แต่ทั้งสองมีปฏิกริยาต่อกันอยู่ที่สมองเรียกว่าพินีเยล ฉะนั้น สมองเป็นเงื่อนไข จำเป็นสำหรับความรู้สึก แต่ไม่ได้เป็นเงื่อนไขเพียงพอที่จะให้เกิดความรู้สึกไปถึงในสมองที่เดส์การ์ตส์พยายาม อย่างมากที่จะระบุดังไปว่า จุดใดที่เป็นจุดเฉพาะเจาะจงที่จิตทำงานที่สมอง โดยกำหนดเอาจุดต่อมพินีเยล โดยเห็นว่าเป็นอวัยวะที่ไม่เป็นคู่ มีเพียงอันเดียวในสมอง จึงน่าจะเป็นจุดที่จิตกับกายพบกัน แต่ในสมัยต่อมา ความรู้เรื่องสรีรวิทยาก้าวหน้าขึ้นจนสามารถยืนยันได้ว่า ต่อมพินีเยล ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องความรู้สึก การรับรู้หรือเป็นศูนย์กลางการถ่ายทอดกระแสประสาทอย่างที่เดส์การ์ตส์เข้าใจแต่อย่างใด ดังนั้น ทฤษฎีที่ว่า จิตทำงานที่ต่อมพินีเยลมากที่สุดจึงต้องยุติไป แต่ยังคงพูดได้ว่า จิตทำงานที่สมองมากที่สุด โดยไม่ต้องระบุว่าที่ จุดใดจุดหนึ่ง ดังข้อความที่เขากล่าวไว้ว่า จิตที่ส่งข่าวไปยังทั่วกายทั้งหมด โดยเฉพาะที่สมอง

จิตกับกายตามทรรศนะของเดส์การ์ตส์ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ได้อิงอาศัยกัน เขาแยกความจริงออกเป็น 2 อย่าง คือ จิต (mind) และวัตถุ (matter) ทั้งสองอย่างเป็นสารที่อิสระต่อกัน เป็นสารที่มีในแง่ของปรัชญา หมายถึง สิ่งที่สามารถดำรงอยู่ได้โดยลำพังตนเองอย่างคงที่ถาวร สาระ คือ แก่นแท้ของสิ่งต่าง ๆ คุณสมบัติภายนอก ของสิ่งทั้งหลายอาจเปลี่ยนแปลง แต่สารนั้นคงเป็นสิ่งที่ถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลง มีสภาพคงที่และเป็นจริง ตลอดเวลา ไม่ดับไปเหมือนกับร่างกาย เดส์การ์ตส์มีทรรศนะว่า จิตและวัตถุเป็นสิ่งที่มิได้อยู่จริง แต่เป็นอิสระ ต่อกัน วัตถุภายนอกเป็นสิ่งกินที่ ในขณะที่จิตนั้นมิอยู่ในฐานะที่เป็นสิ่งที่คิด (Thinking Thing) และไม่กินที่

วัตถุภายนอกจึงเป็นสาเหตุของการรับรู้ของจิต ดังนั้น เมื่อจิตเป็นผู้รับรู้สิ่งภายนอก โลกแห่งวัตถุจึงมีอยู่และแยกออกต่างหากจากจิตของเรา

ส่วนทฤษฎีเรื่องกายและจิตในพระอภิธรรม ถือเป็นหลักของธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาคู่กัน กายหรือร่างกาย ถือว่าเป็นวัตถุ ในพระพุทธศาสนานิยมเรียกว่ารูป เป็นสสารที่ดำรงอยู่ได้ตามระยะเวลา เป็นสิ่งที่ใหญ่โตและมองเห็นได้ชัดเจนตามความรู้สึกของคนทั่วไป แต่กายหรือรูปนี้จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ก็เพราะอาศัยเหตุปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน มันไม่สามารถคิดนึกด้วยตัวของมันเอง เป็นสถานที่อาศัยอยู่ของจิต สภาพที่เป็นปรมาัตถ์ของกายหรือรูปก็คือ การเปลี่ยนแปลง การแตกดับ การย่อยสลายไปด้วยอิทธิพลของความร้อนและความเย็น

จิตในพระอภิธรรมนั้น มีทั้งที่เป็นระดับโลกียะและโลกุตระ หมายถึง ธรรมชาติที่คิดอารมณ์ ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ มีลักษณะเด่นของจิตนี้คือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปทุกขณะ ขณะของจิตแต่ละดวงนั้นเกิดขึ้นเร็วมาก จนไม่สามารถนำเครื่องกลใด ๆ ในโลกมนุษย์มาจับความเร็วของจิตได้ นักปราชญ์ได้มีการเปรียบเทียบหนึ่งขณะจิตที่คิดเรื่องใดเรื่องหนึ่ง คิดเป็นเวลาได้ประมาณหนึ่งล้าน ๆ ครั้งต่อวินาที การที่คนเราคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น ไม่ใช่อาศัยจิตดวงเดียวเป็นตัวคิด แต่เป็นการเกิดดับของจิตหลาย ๆ ดวงเกิดสืบเนื่องติดต่อกันไปเป็นสันตติ พระพุทธศาสนามองเรื่องกายและจิต เป็นเรื่องของธรรมชาติตามกฎของไตรลักษณ์ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายมีการเกิดขึ้นมาเป็นธรรมดา และเสื่อมไปเป็นธรรมดา ไม่มีอำนาจภายนอกมาดลบันดาลแต่อย่างใด

กายตามทฤษฎีของพระอภิธรรมและเดส์การ์ตส มีลักษณะเหมือนกับคือเป็นวัตถุที่มองเห็น สามารถจับต้องได้ สัมผัสได้ มีความเป็นอิสระต่อกันแต่ทำหน้าที่แบบพึ่งพาอาศัยกัน จุดที่แตกต่างคือ พระพุทธศาสนามองว่ากายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปอยู่ตลอดเวลา ไม่คงอยู่ในสภาพเดิม แต่กายตามทฤษฎีของเดส์การ์ตส เป็นสภาพที่มีอยู่จริง คงที่ ส่วนเรื่องของจิตมีจุดที่เหมือนกันก็คือ จิต เป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ อารมณ์คือสิ่งภายนอกที่จิตเข้าไปรับรู้ จิตเป็นธรรมชาติที่มีอยู่จริง จุดที่แตกต่างกันคือ จิตในพระอภิธรรมทำหน้าที่หลายอย่างและมีชื่อเรียกแตกต่างกันตามการทำหน้าที่ของตน เช่น มโน มนัส หรือวิญญาน เป็นต้น จิตทุกดวงมีธรรมชาติเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปอย่างรวดเร็วตลอดเวลา ส่วนจิตของเดส์การ์ตส เป็นธรรมชาติที่มีอยู่จริง คงที่ ไม่เปลี่ยนแปลง และจิตสามารถทำหน้าที่ของตนได้ก็เพราะมีพระเจ้าเป็นผู้ควบคุมให้จิตทำงานตามความประสงค์ของพระองค์

เอกสารอ้างอิง

- จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2534). **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ธมมสงคณี 34/32/12-13
- ประสิทธิ์ ฤกษ์พิศุทธิ์. (2526). “การตีความความคิดเกี่ยวกับระบบจิต-กายของเดส์การ์ตส์”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. ภาควิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต). (2538). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2527). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- พระมหาธีรวัฒน์ ธีรวทฒนเมธี (พันธ์ศรี). (2544). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตกับกายในปรัชญาของเรเนเดส์การ์ตส์กับพุทธปรัชญาเถรวาท.” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระศาสนโสภณ. (2553). **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 6. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย. (2512). **ประมวลธรรม 4**. พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: บริษัท สิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.
- วิธาน สุชีวงศ์. (2543). อภิปรัชญา. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- A S Hornby. (2005). **Oxford Advanced Learner’s Dictionary**. New York: Oxford University Press.
- J.N. Sihha Contral. (1984). **Introduction to Philosophy**. India: New Delhi.
- Keith Campbell. (1938). **Body and Mind**. Notre Dame, India: University of Notre Dame Press.
- Samual Enoch Stumpf. (1977). **Philosophy: History and Problems**. New York: McGrow-Hiw Book Company.
- Smith Norman Kamp. (1963). **New Studies in the Philosophy of Descartes**. New York: Russell & Russell Inc.
- Tom Sorell. (1987). **Descartes**. Oxford: Oxford University Press.